
SZARAJEVÓTÓL TRIANONIG III.

Az első világháború és következményei a pártállami időszak történelemtankönyveiben (1956-tól az 1980-as évekig)

KATONA ANDRÁS¹

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A Ferenc Ferdinánd, az Osztrák-Magyar Monarchia trónörököse és felesége elleni, világháborúhoz vezető sarajevói merénylettől a nagy háborút Magyarország számára véglegesen lezáró trianoni békediktátumig alig hat év telt el csupán. Ez a fél tucat esztendő, főleg annak lezárása azonban meghatározta egész XX. századi történelmünket, és hatása nem halványul el az új évezred kezdetén sem. Ez az írás azt vizsgálja reprezentatív tankönyvminta segítségével, hogyan jelenítették meg és értékelték az 1956 és 1980-as évek közötti történelemtankönyveink ennek a néhány nagyon fajsúlyos évnek a számunkra tragikus históriáját. Általános iskolai és gimnáziumi könyveket egyaránt áttekintettünk. Munkánk folytatása az 1945 és 1956 közötti időszakot áttekintő korábbi írásnak. Ezúttal ugyan csak a Kádár-korszak történelemtankönyveinek zömét fogjuk vallatóra, de az egész pártállami időszakra vonatkozó következtetéseket fogalmazzunk meg.

ANDRÁS KATONA: FROM SARAJEVO TO TRIANON. PART III. THE FIRST WORLD WAR AND ITS CONSEQUENCES IN HISTORY TEXTBOOKS OF THE ERA OF THE ONE-PARTY STATE (1956–1980S YEARS)

Just six years passed between the assassination in Sarajevo of Franz Ferdinand, the heir to the throne of the Austro-Hungarian Monarchy, and his wife, leading to the world war, and the Treaty of Trianon which brought an end to the Great War for Hungary. These half dozen years, mainly their close, determined our history for the entire 20th century, and their impact did not fade either at the start of the new millennium. This paper examines, with the help of a representative sampling, how our history textbooks between 1956 and 1980s years presented and assessed these several grave years of history that were tragic for us. We examined both primary and

1 Katona András dr. univ., nyugalmazott főiskolai docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Történeti Intézet, Budapest

secondary school textbooks. Our work is the continuation of an earlier paper that examined the period between 1945 and 1956. This time we analyze the majority of history textbooks of the Kádár-era again, but conclusions are drawn from the whole period of the one party system.

BEVEZETÉS

Az 1956-os forradalom és szabadságharc letiprását követően folytatódott a szocialistának mondott pártállami rendszer Magyarországon, amelynek irányítója immár a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP), és annak első titkára, Kádár János lett. Az uralkodó ideológia a – sztálinista, vulgármarxista jellegétől fokozatosan megtisztított – marxizmus-leninizmus maradt. A szocialista táborhoz való tartozás és a Szovjetunió vezető szerepe továbbra is megkérdőjelezhetetlen volt. Az iskolai oktatásban a történelem világnézeti tárgynak számított, amelynek tanítása továbbra is iskolatípusonként és osztályonként csak egyetlen, központilag megíratott, főleg a legújabb kor története esetében szigorú pártellenőrzés mellett megjelenő, egyetlen tankönyvből történt. Új tantervek 1957/1958-ban, 1962-ben és 1978/1980-ban jelentek meg, melyeket új tankönyvek megjelenése követett. Írásunk az ötvenes évek végén, valamint a hatvanas és hetvenes években megjelent történelemtankönyveket elemzi.

Természetesen mi csupán az első világháború és következményei szempontjából vizsgáljuk negyedszázad tankönyveit, de azokat a viszonylagos teljesség igényével, bár csupán a két meghatározó iskolatípusra, az általános iskola felső tagozatára és a gimnáziumra összpontosítottunk. A korszakot a fontosabb tantervek (1962, 1978/1980) által megadott bontásban tagoltuk, figyelembe véve a tantervek felmenő jelleggel történő bevezetését. Az új 8. és IV. (ma 12.) osztályos tankönyveket 1966-ban és 1982/1984-ben jelentették meg. Ezekben belül tematikus jelleggel külön alfejezetben vizsgáljuk az első világháború, annak részeként az oroszországi forradalmak,² valamint a nemzetközi (és magyarországi) munkásmozgalom ügyét, ezeket szigorúan csak az első világháború és következményei viszonylatában vizsgálva. (A szocialista korszak 7–8. és III–IV. osztályos tankönyveiben nagy súllyal szerepelt hazai és nemzetközi munkásmozgalom-történet.) Ugyanilyen szűkítéssel tárgyaljuk az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság, valamint a trianoni béke időszakát, illetve témáját.

2 Más interpretációban a februári forradalom és az októberi bolsevik hatalomátvétel.

MIT TANÍTOTTAK 1956–1965 KÖZÖTT?

Az „imperialista” világháborúról

Érdekes, hogy a háború kirobbanásáról az első világháborúról szóló fejezet helyett a megelőző egyetemes történeti témakör (*Az imperializmus kialakulása és helyzete az első imperialista világháborúig*) záró részfejezete (*A szarajevói válság és a világháború kirobbanása*) tudósít a gimnáziumi könyvben. Ebben szó esik Ferenc Ferdinánd osztrák-magyar trónörökös szarajevói meggyilkolásáról, valamint az osztrák háborús párt és a német imperializmus elszántságáról, nevezetesen arról, hogy a német kancellár szövetségi hűségéről biztosította Ausztria–Magyarországot. („*Tisza István is a németek tanácsára járult hozzá, hogy a háború megindítását célzó ultimátumot Szerbiának átadják.*”)³ Ugyanezt tette Oroszország Szerbia vonatkozásában, miután a németekkel szembeni revánsvágytól fűtött francia köztársasági elnök Oroszországot biztosította támogatásáról. Anglia a német támadás megindulását követően üzent hadat Németországnak.

Az általános iskolai tankönyv háborúról szóló tudósításán átsüt a korszak marxista ideológiájának „osztályharcos” jellege, sőt még a Rákosi-időszakra jellemző rendkívül leegyszerűsítő vulgármarxizmus is: „*A háborúból hasznot húzó tőkésék minden erővel a világháború kirobbantásán dolgoztak. A háború terheit azonban a munkások, parasztok, kisemberek viselték. Ugyanis a tőkésék velük csináltatták a fegyvereket, velük dolgoztattak fokozott erővel, tőlük vonták meg az élelmiszereket, közszükségleti cikkeket, őket vitték katonának a háború vágóhidjára.*”⁴ Ugyanezt a gimnáziumi könyv már marxista szempontból „tudományosabban,” az imperializmus „lenini ismérvei” jegyében fogalmazza meg: „*A háborúért az imperialista országok uralkodó körei, a világburzsoázia viseli a felelősséget. Mindkét fél számára ez imperialista, igazságtalan, rablőháború volt, amely területi hódításokra, a világ újrafelosztására irányult.*”⁵ Az általános iskolai tankönyv a magyar uralkodó osztályok bűnösségéről is hasonló megbélyegző jelleggel szól, melyben a „főbűn” az oroszellenesség: „*A szomszéd népek és az oroszok elleni gyűlöletre uszítottak, hogy leplezhessék saját céljaikat és a népet minél nagyobb mértékben vihessék bele a háborúba. Egy új, boldog korszak kezdetéről beszéltek, amiért »harcolni kell a haza minden polgárának.*”⁶

Az „imperialista háború” ellen a tankönyvek szerint csupán a munkásság szervezetei folytattak harcot. A II. Internacionálé 1912. évi bázeli kongresszusa fogadott el például határozatot arról, „... *hogy a parlamentek munkásképviselei nem szavazzák meg a háborús költségeket.*”⁷ Ugyanakkor a háború idején a nemzetközi

3 Almási, Borsányi, Pamlényi, Ránki és Szamuely, (1959) 111. (Végig kiemelt szöveg.)

4 Kiss, Petrik és Vörös, (1957) 121.

5 Almási, Borsányi, Pamlényi, Ránki és Szamuely, (1959) 106. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

6 Kiss, Petrik és Vörös, (1957) 123.

7 Uo. 122.

munkásszervezetnek is voltak „árulói.” Kik voltak ezek? „A munkásvezetők jórésze csatlakozott saját országa kormányának háborús politikájához, s megszavazta a hadikölcsönöket, sőt a francia és belga szociáldemokrata vezetők beléptek a kormányba is. Árulásukat azzal leplezték, hogy azt a „haza védelme” így kívánja. Voltak olyan szociáldemokrata vezetők, akik ugyan nem csatlakoztak országuk kormányához, nem szavazták meg a hadi kiadásokat, de viszont ellenük sem tettek semmit. [...] Voltak olyan munkásvezetők, akik szembeszálltak a háborús készülődéssel, és tevékeny ellenállásra buzdították a munkásságot. Ezeket a kormányok megvesztegetéssel, magas állásokkal vagy fenyegetésekkel igyekeztek rábírní politikájuk támogatására. Ha ez sem sikerült, akkor a gyilkosságtól sem riadtak vissza.” (Pl. a francia Jaurès megölése, ill. a német Liebknecht és Luxemburg börtönbe vetése.)⁸ Magyar vonatkozásban sem volt ez másképpen. Egyrészt nálunk is a „... **háború kitörése helyreállította a magyar uralkodó osztályok egységét,**” másrészt „... **Súlyos felelősség terhelte a Szociáldemokrata Pártot is, ... amely 1914-ben nyíltan a háború, az uralkodó osztályok támogatása mellett foglalt állást.**”⁹ A tankönyv külön részfejezetben emlékezik meg a bolsevikokról, természetesen az elismerés felsőfokán: „A munkás-ság nemzetközi összefogásához és a háborúellenes határozatokhoz csak az orosz bolsevikok maradtak hűek Lenin vezetésével. Rámutattak arra, hogy a készülődő háború igazságtalan, mert nem szolgálja a népek érdekeit, csak a tőkésék hódító, rabló szándékait.”¹⁰

A háború első felének hadi eseményeiről a korszak tankönyvei eléggé részletesen tudósítanak. Különösen a kiemelkedő történéseket tárgyalják, értékelik, de elfogultságoktól nem mentesen: „A marne-i csata a háború egész további menetére döntő befolyással volt: azt jelentette, hogy a németek „villámháborús” terve, amely a váratlan rajtaütésen és a jobb felkészültségen alapult, összeomlott.”¹¹ Ez természetesen az orosz „segítségnek” köszönhető: „A kelet-poroszországi orosz offenzíva – végső sikertelensége ellenére is – lehetővé tette, hogy nyugaton a szövetségesek a német támadást megállítsák és a marne-i csatában győzelmet arassanak.”¹² Az „indoklást” a másik könyv is megerősíti: „A németek franciaországi kudarcához nagyban hozzájárult az, hogy az orosz támadás nagy erővel indult meg keleten. A németek kénytelenek voltak a nyugati frontról csapatokat elvonni a két irányban támadó oroszok ellen. [...] A Balti-tengertől Románia határáig húzódo lövészárokkrendszer jött létre.”¹³ A gimnáziumi könyv külön részfejezetben tárgyalja a nyugati hadszíntéren a „futást” a tengerhez, amely hasonló állásháborúhoz vezetett: „Mindkét fél tartós védelemre

8 Uo.

9 Almási, Borsányi, Pamlényi, Ránki és Szamuely, (1959) 111. (Végig kiemelt szöveg.)

10 Uo. 123.

11 Almási, Borsányi, Pamlényi, Ránki és Szamuely, (1959) 107.

12 Uo. 108.

13 Kiss, Petrik, és Vörös (1957) 124.

rendezkedett be, nagy árokvonalakat és állásrendszereket építettek ki egymással szemben, ami háborúk történetében teljesen új jelenség volt.”¹⁴

Magyarország háborús részvételéről az egyetemes történelem részeként emlékeznek meg a tankönyvek. Ebben már nyoma sincs a két világháború közötti időszak fellengzős tudósításainak. Sőt! „A monarchia elcsigázott csapatait a Dvina–Száva–Duna vonaláig vetették vissza. Ezen a vonalon a front stabilizálódott: a háború itt is állóharcra vált.” A hősök a keleti fronthoz hasonlóan itt is a szlávok (nem mellesleg az oroszok szövetségesei) voltak. „A szerbek ... az első világháború idején igazságos háborút vívtak, mert nemzeti függetlenségükért küzdöttek.”¹⁵ Ráadásul „... ezek a harcok bebizonyították, hogy a Monarchia hadserege nem képes komoly hadműveletekre. A közös hadsereg rosszul felszerelt és nagyrészt kiképzetlen katonákból állott. A magyar csapatok voltak a legrosszabbul felszerelve és ellátva, mégis ezeket küldték a legveszélyeztetettebb helyekre. Ezért érthető, hogy a magyarok vesztesége aránylag igen nagy volt ...”¹⁶ – a keleti hadszíntéren is – erősíti meg a fentieket az általános iskolai tankönyv is. Ezt a gimnáziumi tankönyv is aláhúzza azzal, hogy „A Monarchia már 1914-ben súlyos veszteségeket szenvedett, és jelentős területek feladására kényszerült.” Sőt, a sikeres gorlicei áttörés és a románok feletti győzelem ellenére „... a központi hatalmak helyzete mégis egyre kedvezőtlenebbé vált.”¹⁷

Az állóháború, a Nyugaton a helyzet változatlan-helyzet rövid leírásával találkozhatunk a továbbiakban a gimnáziumi tankönyvben: „Az 1915. esztendő a nyugati fronton általában az állóharc jellemezte. A küzdő felek egyre nagyobb embertömegeket vetettek a küzdelembe, új harceszközöket és harcmódokat, mint pl. harci gázokat alkalmaztak. Ennek ellenére a fronton lényeges változás nem történt.”¹⁸ Az általános iskolai könyv a német villámháborús tervek összeomlásának távolabbi következményeit is megállapítja: „Ez időt adott az antant hatalmaknak, hogy nagyobb ember- és anyagtartalékaikat felhasználhassák, és döntő ellentámadásba menjenek a németek ellen.”¹⁹ Mindezt részletesebben kibontja: „A háború harmadik-negyedik évében mind érezhetőbbé vált az antant fölénye.” Iparuk haditermelésre való átállása lassan, de megtörtént, és nemcsak hogy hatalmas tartalékaik voltak, de „a központi hatalmakat szinte elzárták a világtól. A németek megkísérelték áttörni a blokádot, de vereséget szenvedtek. Az antant tengerek feletti uralmával elősegítette a győzelmet.”²⁰

Jelentős teret szánnak a korszak tankönyvei a nemzetközi munkásmozgalom háborúhoz való viszonya bemutatásának. Külön tankönyvi leckében tárgyalják a II. Internacionálé csődjét és a munkásmozgalom irányzatait (nyílt opportunisták, pacifista centristák és a forradalmi háborúellenes irányzat a német Spartacus

14 Almási, Borsányi, Pamlényi, Ránki és Szamuely, (1959) 107.

15 Uo. 108.

16 Kiss, Petrik és Vörös, (1957) 125.

17 Almási, Borsányi, Pamlényi, Ránki és Szamuely, (1959) 111-112. (Végig kiemelt szöveg.)

18 Almási, Borsányi, Pamlényi, Ránki és Szamuely, (1959) 109.

19 Kiss, Petrik és Vörös, (1957) 126.

20 Uo. 126.

Szövetséggel, valamint a Lenin vezette orosz bolsevikokkal). Tendenciózus előre-
vétele ez az 1917-es oroszországi bolsevik hatalomátvételnél, ahogy akkoriban
mondták, a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak, hiszen tudjuk, a munkás-
mozgalom az összeomlás időszakán kívül az egyes hatalmak katonai műveleteit nem
nagyon tudta befolyásolni. Az általános iskolai tankönyv példákat hoz háborúellenes
megmozdulásokra Németországból, Ausztriából, Olaszországból, Angliából, de főleg
Magyarországról (Csepel, Ganz-Mávag, Istvánfelki Főműhely stb.).²¹

Természetesen kitérnek a tankönyvek a világháború politikai eseményeire is.
Ezek főként az új szövetségek eredményei, Törökország, Bulgária, illetve
Olaszország, Románia, Görögország, majd az Egyesült Államok hadba lépése. (Ez
utóbbit a korszak tankönyvei – nyilván politikai okokból – nem tekintik olyan döntő
tényezőnek, mint a két világháború közöttiek.) Az oka nem csupán a korlátlan
német tengeralattjáró-háború meghirdetése volt: „A németek búvárhajóharca
veszélyeztette az Egyesült Államok kereskedelmét és azokat a kölcsönöket, amelyeket
Angliának [1916-tól] adott. Ennek biztosítására hadat üzent Németországnak, és meg-
kezdte a korszerűen felfegyverzett csapatainak szállítását a nyugati hadszíntérre.”²²
Az amerikaiak megjelenését nem ellensúlyozhatta Oroszország háborúból való
kiválása sem a bolsevik hatalomátvételt követően. Mégis, „1917-ben, annak ellenére,
hogy a főlény emberben, hadianyagban és felszerelésben egyaránt már az antanthatal-
mak oldalán állott, minden támadási kísérletük a nyugati fronton – Flandriában,
Cambrai-nál és másutt – sikertelenül végződött.” Sőt, „1917 októberében a német-
osztrák-magyar csapatok támadást hajtottak végre, Caporettonál áttörték az olaszok
frontját. A caporettoi csatában az olasz hadsereg olyan súlyos veszteségeket szenved-
ett, hogy Olaszország a továbbiakban gyakorlatilag harcképtelen lett.”²³

A központi hatalmak összeomlását részletesen taglalják a tankönyvek, különösen
a gimnáziumi. Benne az 1918-as tavaszi német támadással, amely még az amerikai
csapatok beavatkozása előtt indult meg, és amelynek során még egyszer utoljára
sikeresen előrenyomulva, 70 kilométerre megközelítették Párizst. A nyárra azonban
a minden téren abszolút antant főlény nyilvánvalóvá és döntővé vált. Az ellentáma-
dás során az augusztus 8-i német hadsereg „fekete napja” után minden fronton
bekövetkezett a központi hatalmak összeomlása. Előbb szeptember végén a bolgá-
rok, október végén a törökök, majd november elején a fő hadviselő Monarchia és
Németország tette le a fegyvert. (Az utóbbiak nem kis részben a hátszországban
kibontakozó forradalmak következményeképpen.)²⁴ Mindezt a folyamatot térképek
is illusztrálják.²⁵ A szöveg viszont meglehetősen száraz és tényyszerű.

21 Kiss, Petrik és Vörös, (1957) 127-128.

22 Uo. 129.

23 Almási, Borsányi, Pamlényi, Ránki és Szamuely (1959) 115. (Ez utóbbi megállapítás finoman szólva is
erősen túlzó, ennek ellenére visszatérő motívum a korszak tankönyveiben.)

24 Erre alapozódik az ún. Dolchstoss („Tördöfés”)-legenda, miszerint a német hadsereg nem a szövetsége-
sektől szenvedett vereséget, hanem a hátszország baloldali, forradalmi erői dönték hátba.

25 Almási, Borsányi, Pamlényi, Ránki és Szamuely, (1965) 141.

A háború pusztításainak leírása viszont – különösen az általános iskolai tankönyvben – igen plasztikus: „Egyes városok, falvak valóságos pusztasággá váltak, a lakosság is elpusztult vagy elmenekült onnan. Rengeteg anyag, hajó, lőszer, felszerelés, élelmiszer pusztult el. Ennek pótlására sok nyersanyagra és munkákészre volt szükség. A hadviselő felek elsősorban a frontok szükségleteit elégítették ki. Az egész ország gazdaságát, termelését a háborúnak rendelték alá. A nagy embervesztéseket újabb emberek behívásával pótolták. Újabb embereket vontak el a termelésből, így munkáshiány következett be. Ezt úgy pótolták, hogy a dolgozók munkaidejét nagymértékben megemelték.” Ami hazánkat illeti: „Magyarország a háború alatt a központi hatalmak éléstára volt. [...] Mivel a munkaképes parasztok nagy része a frontokon harcolt, lehanyaglott a termelés, sokszor még a termést sem tudták betakarítani. Emiatt nagy élelmiszerhiány állt elő, több helyen éhínség tört ki.”²⁶ A fentiek miatt voltak háborúellenes megmozdulások, nem pusztán „osztályöntudatból.” A veszteségekről szóló leírás is megrázó erejű: „... csaknem 10 millió ember pusztult el, 18 millió sebesült meg és 3 millió ember maradt rokkant. Városok, falvak váltak romhalmazzá. Hidak, vasutak, gyárok, üzemek mentek tönkre. A sokat szenvedett tömegekre továbbra is nyomor és nélkülözés várt.”²⁷

A gimnáziumi tankönyv összefoglalása még egyszer tisztázza a háború jellegét és a felelősség kérdését, természetesen marxista osztályalapon és megfellebbezhetetlenül: „A háború jellegét a forradalmi munkásmozgalom tisztázta, amikor Lenin nyomán megkülönböztetett igazságos és igazságtalan háborút. Igazságosak az elnyomott népeknek a szabadságukért, függetlenségükért vívott harcai, igazságtalanok mindazok a háborúk, amelyeknek célja az osztálynyomás fenntartása, más népek leigázása. Az első világháború imperialista, igazságtalan jellege kétségtelen. A szemben álló szövetségi rendszer a világ újrafelosztására törekedett, a háborúval elejét akarta venni a forradalmi munkásmozgalmaknak.”²⁸ A felelősség kérdésében az imperialisták, az imperializmus okolható: „Bár kétségtelen, hogy az imperialista Németországot minden más országnál nagyobb felelősség terheli, de az imperialista háborúért az egész imperialista rendszer s annak minden tényezője felelős.”²⁹

Az oroszországi eseményekről a világháború idején

A szocialista időszak tankönyveiben természetesen az oroszországi forradalmak, különösen a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak nevezett bolsevik hatalomátvétel nagy súllyal, több leckéből álló, önálló fejezetben jelenik meg. A háborús helyzet plasztikus és természetesen „osztályharcos” leírása olvasható az általános iskolai tankönyvben: „Míg a katonák és otthon levő hozzátartozóik éheztek, pusztultak, a tőkésék milliárdokat vágtak zsebre a dolgozók véréből, verejtékéből. A háború

26 Kiss, Petrik és Vörös, (1957) 127-128.

27 Uo. 130.

28 Ez a szöveg a későbbi kiadásokban jelent meg: Almási, Borsányi, Pamlényi, Ránki és Szamuely, (1965) 143.

29 Uo. 144.

óriási áldozatokat követelt. Az elesettek, a sebesültek és a háború okozta járványok következtében elhaltak száma több millió volt. A nyersanyag- és élelmiszerhiány fenyegető méreteket öltött, a tömegek, különösen a munkások elégedetlensége állandóan nőtt.³⁰ A februári polgári demokratikus forradalmat megelőző időkről ugyanez a tankönyv a következőképpen ír: „A háború tönkretette Oroszország nemzetgazdaságát. Körülbelül 14 millió egészséges, munkabíró embert soroztak be, szakítottak el a munkától. A gyárak egyre-másra becsuktak, a bevetett terület csökkent, mert hiányzott a munkakéz. A lakosság és a frontkatonaság éhezett, lerongyolódott. [...] **A bolsevikok erőteljes forradalmi tevékenységet fejtettek ki a hadseregben és az üzemekben. [...] A cári kormány sikertelensége a frontokon az orosz burzsoázia körében is elégedetlenséget keltett. A cári kormány forradalomtól félt, s titokban különbékéről tárgyalt a németekkel.**”³¹ A gimnáziumi tankönyv ugyanezt így „tálalja”: „A világháború véglegesen bebizonyította az orosz cárizmus rendszerének életképtelenségét. Oroszország elavult gazdasága képtelen volt a front szükségleteit ellátni. A hátszországban egyre nőtt az élelemhiány és az elégedetlenség, rohamosan terjedtek Lenin és a Bolsevik Párt eszméi. Mindez 1917 elejére mély forradalmi válságot idézett elő.”³² A marxista szemléletnek megfelelően a polgári demokratikus forradalom nem váltotta be a reményeket: „Az Ideiglenes Kormány nem teljesítette a nép követeléseit, nem szüntette be az értelmetlen imperialista háborút, sőt arról biztosította Oroszország nyugati szövetségeseit, hogy továbbra is részt vesz a háborúban a „teljes győzelemig.” [...] A forradalom után hamar világossá vált, hogy Oroszország égető problémáit, és elsősorban a béke és a föld kérdéseit csakis a munkásosztály forradalmi pártja képes megoldani.”³³ Nem véletlen, hogy Lenin – az ekkori történelemkönyvekben „agyontárgyalt” *Áprilisi tézisek*-ben „... hangsúlyozta, hogy a bolsevikoknak meg kell akadályozniuk a rabló imperialista háború folytatását...”³⁴

Fordulópontként tárgyalja mindkét tankönyv a júliusi nagy tüntetéseket, és a kormány ezekre adott válaszát. A középiskolai tankönyv igen tömören így fogalmazza meg a „lényegét”: „Az egyetlen kivezető utat az érlelődő forradalmi válságból a kormány abban látta, hogy a forradalmi csapatokat kivonja Petrográdból, és a frontra indítja.”³⁵ Éppen ez vezetett a tüntetésekhez. Az általános iskolai tankönyv szerint július 18-án „Pontosan a tüntetés napján [valójában az 17-én volt] teljesítette az angol-amerikai-francia imperialisták akaratát és **támadásra indította a katonákat a fronton. A kimerült katonák nem látták a támadás értelmét, erős hiány volt hadianyagban és felszerelésben, így a rosszul előkészített és a nép akaratával ellenkező támadás összeomlott.**”³⁶

30 Kiss, Petrik és Vörös, (1957) 121.

31 Uo. 133-134. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

32 Almási, Borsányi, Pamlényi, Ránki és Szamuely, (1959) 121.

33 Uo. 121-122.

34 Uo. 122.

35 Uo. 123.

36 Kiss, Petrik és Vörös, (1957) 135. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

Az Ideiglenes Kormány ellen indított Kornyilov-lázadás szintén kiemelt téma, de mint az áruulás iskolapéldája: „*Kornyilov ellenforradalmi támadásának előkészítésében részt vett az angol és amerikai kormány is. Az amerikaiak ötmilliárd rubeles kölcsönt ígértek Kornyilovnak, az angolok tankkal, fegyverrel és tisztekkel támogatták.*”³⁷ A gimnáziumi tankönyv ezt „tudományosabban” fogalmazza meg: Kornyilov tábornok, a hadsereg főparancsnoka, „... felvette a kapcsolatokat az antant képviselőivel, és összeesküvést szervezett ellenforradalmi diktatúra létrehozatala céljából.”³⁸

A Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak nevezett bolsevik hatalomátvételt természetesen felsőfokon nyilatkozik mindkét tankönyv, többek között a béketeremtés szempontjából is: „*Október 26-án [november 8-án] a kongresszus [a Szovjetek II. Összoroszági Kongresszusa] leírhatatlan lelkesedéssel elfogadta a békéről szóló határozatot (dekrétumot), amely az összes hadviselőknak a háború azonnali befejezését és az egyenjogúságon alapuló békekötést javasolta. A dekrétum elfogadása világtörténelmi jelentőségű cselekedet volt.*”³⁹ A gimnáziumi könyvben a részletekről is szó van: „*A békedekrétum kimondta, hogy Oroszország azonnal kilép az imperialista háborúból, és javasolta minden hadviselő félnek a demokratikus béke megkötését annexió (idegen földek elfoglalása) és hadisarc nélkül. A lenini békedekrétum kiindulópontja lett annak a békepolitikának, amelyet a Szovjetunió a forradalom óta következetesen folytat.*”⁴⁰ A tankönyv a béke realizálására is kitér: „*A Breszt-Litovszkban (1917. december 2-án) megindult fegyverszüneti tárgyalásokon a német küldöttség rabló követelésekkel lépett fel: követelte Lengyelország és a balti országok nagy részét.*” (Tehát, ha Németország követeli a balti államokat, az rabló követelés, de amikor később a Szovjetunió nemcsak követeli, hanem be is kebelezi őket, az jogos igény!?) Sőt, „*1918 tavaszán az antant megkezdte nyílt katonai intervencióját Szovjet-Oroszország ellen: angol-amerikai csapatok szálltak partra Észak-Oroszországban Murmanszk és Arhangelszk kikötőkben, a Távolszelel pedig japán és amerikai csapatok szálltak partra Vlagyivosztokban.*”⁴¹ Ez utóbbiról viszont már *A polgárháború kezdete* című tankönyvi alfejezetben esik szó, amely túl esik vizsgálódási körünkön.

Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság háborús összefüggéseiről

Az általános iskolai tankönyv természetesen fontosnak tartja leszögezni, hogy „*A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének kivívásában az oroszországi*

37 Uo. 136.

38 Almási, Borsányi, Pamlényi, Ránki és Szamuely, (1959) 123-124.

39 Kiss, Petrik és Vörös (1957) 139-140. (Kiemelés az eredeti szövegben.) Érdekes, hogy a tankönyv azt is elismeri, hogy „*A győzelmet elősegítette, hogy a világháború megakadályozta az imperialistákat egységfront kialakításában az Októberi Szocialista Forradalom ellen.*” (Uo. 141.)

40 Almási, Borsányi, Pamlényi, Ránki és Szamuely, (1959) 125. (A tankönyv szemelvényrészletet is közöl a békedekrétumból.) Ez utóbbi kötelező megállapítást az adott korban a tények sem zavarhatták meg. Gondoljunk csak a pár évvel korábban vérbefojtott forradalmunkra!

41 Uo. 129-130.

magyar hadifoglyok legjobbjai is részt vettek. ... régi szervezett munkások, szegényparasztok, értelmiségiek, és együtt harcoltak orosz testvéreikkel.” Már „1918 januárjában Budapesten hatalmas tüntetések zajlottak le. A tüntető munkástömegek jelszavai voltak: „Le a háborúval! Békét akarunk! Éljen az orosz proletariátus!” [...] Megerősödött a háborúellenes (**antimilitarista**) csoportok tevékenysége ... [...] A magyar dolgozók háborúellenes harca a hazatérő hadifoglyok bekapcsolódásával jelentősen megerősödött.”⁴² A gimnáziumi tankönyv axiómaként rögzíti, hogy a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének, a békéről és a földről szóló dekrétumoknak a híre, a nemzetek önrendelkezési jogának bolsevik jelszava forradalmasítóan hatott a magyar dolgozó tömegek mozgalmaira is.”⁴³ Érdekes azonban, hogy az oroszországi magyar hadifoglyok szerepét csak apró betűs részben tárgyalja.

Az őszirózsás forradalom győzelmével hatalomra került új Károlyi-kormány egyrészt a Nemzeti Tanács programját képviselte, amelynek középpontjában az azonnali békekötés volt. Ugyanakkor „Rendkívül súlyos problémát jelentett a kormány számára a frontról **hazatérő katonák gyors leszerelése**. Linder Béla külügy miniszter [sic!]⁴⁴ a katonák előtt tartott beszédében kijelentette: „Nem kell hadsereg többé! Soha többé nem akarok katonát látni!” Az ilyesfajta szólamok azt a célt szolgálták, hogy a felfegyverzett munkások és parasztok kezéből kivegyék a fegyvert.”⁴⁵ A gimnáziumi tankönyv szerint „Károlyi külpolitikai elképzelése az volt, hogy nem lesz nehéz az antanthatalmak s Magyarország között a fegyverszüneti egyezményt létrehozni. Azonban amikor a magyar fegyverszüneti delegáció megjelent Belgrádban, ... rendkívül súlyos fegyverszüneti feltételekkel fogadták.” A részletek leírása után leszögezi, hogy az antant „... ezzel súlyos csapást mért a Károlyi-kormány politikájára, mely az ország régi területi egységét akarta megőrizni. Az egyezmény aláírása után azonban az antant újabb s újabb területek átengedését követelte a szerb, román, csehszlovák burzsoázia számára. A kormánynak tehát az antant barátságára alapozott külpolitikája kudarccal járt.”⁴⁶

A Tanácsköztársaság tárgyalása természetesen kiemelt szerepet kapott a korszak tankönyveiben. „A Tanácsköztársaság kikiáltása nagy megdöbbenést keltett a párizsi békekonferencián. [...] A békekonferencia résztvevői valamennyien megegyeztek abban, hogy mindent el kell követni a Szovjetországot támogató **Magyar Tanácsköztársaság megsemmisítésére is**.” 1919. április elején „Smuts [tábornok] kénytelen volt azt jelenteni, hogy a Tanácsköztársaság megdöntése céljából az intervenciót feltétlenül szükségesnek tartja.” Sőt, az „... antant-hatalmakat állandóan memorandumokkal ostromolták a külföldre szökött magyar főurak, bankárok, jobboldali szociáldemokraták, és kérték az antant fegyveres beavatkozását a Magyar

42 Kiss, Petrik és Vörös, (1957) 143. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

43 Almási, Borsányi, Pamlényi, Ránki és Szamuely, (1959) 145.

44 Valójában – szerencsére – mindössze 10 napig volt hadügyminiszter.

45 Kiss, Petrik és Vörös, (1957) 146. Valójában persze a pacifista hangulatról volt szó. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

46 Almási, Borsányi, Pamlényi, Ránki és Szamuely, (1959) 148.

Tanácsköztársaság ellen.” Erre az „... **antant-hatalmak** – maguk helyett – a sovniszta uszítással elbódított **cseh és román csapatokat** vonultatták fel – francia és olasz tábornokok vezetése alatt.”⁴⁷

A Tanácsköztársaság honvédő harcai a korszak minden tankönyvében külön leckét, sőt néhol leckéket kapnak. Ezek többnyire elfedik azt a lényegét, hogy a politikai vezetés fő célja a szovjet-országi bolsevikokkal való egyesülés (a „világforradalom” mámorában éltek) volt, nem az ország területi integritásának a megőrzése (vö. a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltása Eperjesen). Más kérdés, hogy a tisztai állomány (Stromfeld Aurél vezérkari főnök is) és a katonák jelentős része ennek reményében szállt harcba. Az északi hadjárat sikereit követő leírás lelkesítő: „A magyar Vörös Hadsereg hatalmas harctéri sikerei az országban óriási lelkesedést, az ellenség körében nagy zavart keltettek. A diadalmas északi hadjárat szétszakította a cseh és román burzsoázia hadseregének összeköttetését, a Tanácsköztársaság köré vont gyűrű kitért.”⁴⁸ Az északi hadjárat sikereit követő Clemenceau-jegyzék elfogadása okot szolgáltatott a bukás magyarázatára. „Nagy **hiba volt a Clemenceau-jegyzék feltétel nélküli elfogadása. A felvidéki visszavonulás, amelyért semmit sem kapott ellenszolgáltatásként a Tanácsköztársaság, súlyos erkölcsi és anyagi csapást jelentett a proletárdiktatúrára.**”⁴⁹ A Tanácsköztársaságot tehát a „... **külső túlerő** győzte le. A Szovjet-Oroszországtól elszigetelten harcoló magyar proletariátus nem tudott ellenállni az antant által támogatott szomszédos országok fegyveres túlerejének.”⁵⁰ Az általános iskolai tankönyv még sarkosabban fogalmaz: „A magyar proletariátus hatalmát sem az elkövetett hibák, sem a nagytőkések, nagybirtokosok, kulákok és papok ellenforradalmi szervezkedései, sem a jobboldali szociáldemokraták megalkuvása nem döntötték volna meg, ha nincs az imperialista túlerő.”⁵¹

A háborút lezáró békéről, főleg Trianonról

A tankönyvek a békekonferencia egészét is értékelik: „A konferencia a legyőzöttek meghallgatása nélkül hozott döntéseket. A németek gyarmatait felosztották egymás között a győztesek. Elzász-Lotaringiát visszakapta Franciaország. Németország kénytelen volt átengedni kisebb területeket az újra egységes és független országgá lett Lengyelországnak és a szintén önállóvá lett cseheknek, akik a szlovákokkal egyesülve új államot létesítettek: Csehszlovákiát. Szerbia egyesült Boszniával, Hercegovinával és Horvátországgal, s létrejött a délszlávok új állama: Jugoszlávia. A Monarchia tehát szétesett. Ausztria is köztársasággá lett; Magyarország pedig különvált.” Rögtön kapcsolódik az imperialista béke értékelése is, természetesen „osztályharcos” szempontból: „A győztes imperialista hatalmak célja nemcsak hatalmuk és befolyásuk

47 Kiss, Petrik és Vörös, (1957) 157. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

48 Uo. 160.

49 Uo. 161.

50 Almási, Borsányi, Pamlényi, Ránki és Szamuely, (1959) 163.

51 Kiss, Petrik, és Vörös, (1957) 163. Az iskolapéldája annak, hogy miért nem szerencsés egy történelem-tankönyvben a „mi lett volna, ha...” kérdését felvetni!

növelése volt, hanem összefogás a forradalmi mozgalmakkal szemben.”⁵² A gimnáziumi tankönyv a világháború következményeit is értékeli, de hasonló módon: „Az I. világháború nem oldotta az imperializmus problémáit, de a kapitalizmus egész világrendszerét megrendítette. A háború után az egész világra kiterjedő, hosszantartó forradalmi válság keletkezett, a néptömegek egy sor országban rohamra indultak a kapitalista rendszer ellen. ... [Ennek a megrendülésnek a] legfőbb bizonyítéka – s egyben az első világháború legfontosabb eredménye: – Oroszország kiválása a kapitalizmus rendszeréből, s a szocialista rendszernek a világ egyhatodán való létrejötte.”⁵³

Ami Trianont illeti, a szocialista hagyományoknak megfelelően továbbra is eléggé marginális szerepet kap, ennek megfelelően jellemzően felszínes értékeléssel. Ebben különösen az általános iskolai tankönyv „jeleskedik”: „Magyarország számára Trianonban adták át a békefeltételeket. A Monarchia szétesett, a magyarországi nemzetiségek pedig csatlakoztak saját nemzeti államaikhoz.”⁵⁴ Belpolitikai szempontból így értékeli a tankönyv: „Az ellenforradalmi rendszer törvényesítésének ... feltétele az imperialista hatalmakkal való békekötés volt. A magyar uralkodó osztályok tudták, hogy hatalmukért árat kell fizetniük, mégis elfogadták a súlyos feltételeket. [Ezek] ... megváltoztatására a szomszéd népek elleni háborús uszítással törekedtek...”⁵⁵

A gimnáziumi tankönyv sajátos „internacionalista” szempontból vizsgálja a kérdést: „A békeszerződés következményeként a többségében nemzetiségek által lakott területek elszakadtak az országtól, a soknemzetiségű Magyarország felbomlott. Ezzel a magyar uralkodó osztályok elnyomásától sokat szenvedett nemzetiségek régi törekvése megvalósult: csatlakozhattak önálló nemzeti államaikhoz. A soknemzetiségű Magyarország felbomlása azonban nem a Duna-völgy népeinek demokratikus együttműködéséhez vezetett, hanem újabb viszályok és ellentétek csíráját rejtette magában. [...] A magyar uralkodó osztályok ... az imperialista békeszerződést féktelen nacionalista és sovíniszta uszításra használták fel.”⁵⁶

Zárásként idézzük az ötvenes évekből „visszamaradt” tankönyv békeértékelését kicsit hosszabban: „A trianoni békeszerződés megsemmisítette a történelmi Magyarországot. A békeszerződést azonban nem a történelmi Magyarország megsemmisítése tette újabb nemzeti szerencsétlenség forrásává. A magyar nemzet és a magyar nép tragédiája az volt, hogy nem a magyar nép és a nemzetiségek közös szabadságharcának volt eredménye, hanem az antant imperialisták segítségével állították helyre a történelmi uralkodó osztályok ellenforradalmi uralmukat, és ez új viszályok és háború csíráját rejtette magában. A trianoni békét egyedül Szovjet-Oroszország nem írta alá.”⁵⁷ Tovább folytatva: „Az imperialista békeszerződés az uralkodó osztályoknak alkalmat adott arra, hogy féktelen nacionalista demagóg hadjáratot indítsanak. El

52 Kiss, Petrik és Vörös, (1957) 131.

53 Almási, Borsányi, Pamlényi, Ránki és Szamuely, (1959) 119.

54 Kiss, Petrik és Vörös, (1957) 131.

55 Uo. 181.

56 Almási, Borsányi, Pamlényi, Ránki és Szamuely, (1959) 199.

57 Incze, (1958) 5. (Igaz, nem is kérte senki, hiszen nem hívták meg az országot a békétárgyalásokra!)

akarták hitetni a közvéleménnyel, hogy a súlyos békeszerződés a Tanácsköztársaság miatt sújtja az országot. Elhallgatták ugyanakkor, hogy éppen azoktól kapták és fogadták el a békefeltételeket, akiknek fegyveres beavatkozását és segítségét kérték saját népük ellen.”⁵⁸ Ez a „vonalas” értékelés ezzel szerencsére el is tűnik.

MIT TANÍTOTTAK 1966 ÉS 1982/84 KÖZÖTT?

Az „imperialista” világháború

A háború okait „kutatva” a marxizmus „törvényszerűségei” jegyében a gimnáziumi tankönyv megállapítja, hogy „**Az imperialista hatalmak egyenlőtlen fejlődéséből eredő ellentétek 1914-ben a két nagy szövetségi rendszer [...] világméretű katonai összeütközéshez vezettek. [...] Szarajevóban [...] megteremtődött az alkalom a háborús összeütközésre. [...] Ausztria-Magyarország [...] hadat üzent Szerbiának. Minthogy Szerbia mögött Oroszország állt, és az európai hatalmak legtöbbje a két imperialista katonai tömb valamelyikéhez tartozott, a háború elkerülhetetlenné vált.**”⁵⁹ Az általános iskolai tankönyv még sematikusabb képet fest hazánk hadba lépéséről: „1913-ban Tisza miniszterelnök lett. Ettől kezdve az ország vezetői, „mágnások és püspökök”, valamint tőkésék segítségével következetesen készültek hódító céljaikra: a Balkán-félszigeten való terjeszkedésre.”⁶⁰ „Imperialista ellentétek ütköztek össze egymással, rablőháború küszöbére érkezett az ország.”⁶¹

Akik megakadályozhatták volna a világegést, itt is a munkások: „A II. Internacionálé vezetői a fegyveres összecsapást megelőző kongresszusokon még azt hirdették, hogy a **munkásoknak** sztrájkokkal, tüntetésekkel meg kell akadályozniuk az imperialista háborút.” Lenin és a bolsevikok később meghirdetik a bűvös jelmondatot: „**Változtassa át a proletariátus a háborút forradalommá!**” Ugyanis „... a háború küszöbén a II. Internacionálé pártjai ... a „honvédelem” hazug jelszavát hangoztatták, és a parlamentekben megszavazták a háborús törvényeket és a katonai kiadásokat.”⁶² Az egyházak is megkapják a magukét, mivel „... kezdetben a békéről szónokoltak, ugyanakkor a parlamentekben a főpapok megszavazták a fegyverkezési kiadásokat. [...] A tömegek istenhitét az egymás elleni gyűlölet szítására használták fel. Mindkét fél megáldotta saját fegyvereit, s „szent harcra” tüzelte egymás ellen a népeket.” [...] „A háborúra legjobban Németország készült fel. A gyors siker reményé-

58 Uo. 6.

59 Balogh, (1979) 53. (Végig kiemelt szöveg.) Megjegyezzük, hogy ennek a tankönyvnek az 1973. évi tananyagcsökkentés utáni vizsgált kiadásában feltűnően nagy a kiemelések aránya.

60 Csiszér és Sári, (1971) 34.

61 Uo. 36.

62 Uo. 37. (Kiemelés az eredeti szövegben.) Itt különösen tanulságos, hogy mit kíván a tankönyv súlykolni!

ben ki akarta használni ezt a helyzeti előnyt. Ürügyet keresett a háború kirobbantására, s a Monarchiát használta fel céljai elérésére.”⁶³

A gimnáziumi tankönyv leírja, hogy „A valóságban csaknem minden másképpen történt, mint a központi hatalmak vezérkarai tervezték. Franciaország lerohanása nem sikerült. [...] A francia főparancsnok, Joffre ... a Marne folyó mentén ... visszavonulásra kényszerítette ellenfelét.” Ráadásul „A kelet-európai hadszíntéren az oroszok támadásai Galíciában a Monarchia seregein győzelemre vezettek, de Németországgal szemben kudarcot vallottak. A Monarchia a szerbek-től is vereséget szenvedett.” Így „... a központi hatalmak több fronton, hosszadalmas és kimerítő háborúra kényszerültek.” 1915-ben „... a központi hatalmak a háború súlypontját Kelet-Európába helyezték át”, miközben „... Olaszország hadba lépett volt szövetségesei ellen ...” Igaz, „... a központi hatalmaknak Bulgáriával szövetkezve sikerült leverniük Szerbiát...” [Kerüli a szöveg Magyarország megnevezését!] Majd 1916-ban „... a német hadvezetőség ismét nyugaton kísérelte meg a döntés kicsikarását. A verduni „vérszivattyú”-val akarta kimeríteni a francia hadsereget”, de „... az antant ... hadműveletei a németeket Verdun ostromának abbahagyására kényszerítették.” 1916 végétől „A német hadvezetés ... valamennyi fronton védekezésre kényszerült. [...] Megkezdődött a vegyi és gépi háború korszaka.”⁶⁴

Ezt a viszonylag folyamatos elbeszélést megszakítja A munkásmozgalom baloldali erőinek harca tananyagrésztlet, melynek végére „biggyesztettek” egy pársoros, kurta részegységet, *Fordulat a háború menetében* címmel, melyben a béketapogatózásokról esik szó. Végző konklúzióként: „A hadviselők az imperialista világháborút „győzelmes” békével akarták lezárni, hogy a válságba került tőkés rendszert megmenthessék.”⁶⁵ Ez a rész csupán a következő „forradalmi” tananyagokat kívánja előkészíteni.⁶⁶ A háború történetének a leírása tehát három leckényi „szünet” után folytatódik. „Az 1917. év végére Olaszország harcképtelenné vált [sic!], Oroszország pedig a szocialista forradalom győzelmével kivált a háborúból.” Fontos, sőt döntő esemény, hogy „1917 áprilisában az antant oldalán hadba lépett az Egyesült Államok”. Sőt, „Az antant nyilvánosságra hozta Wilson amerikai elnök 14 pontját, melyek a megkötendő béke feltételeit tartalmazták.” Ezek „... nem maradtak hatás nélkül a népekre.” Ennek ellenére „... a német hadvezetőség 1918 márciusában jelentős túlerővel hatalmas támadást hajtott végre Franciaországban az angol-francia szövetségesek fegyverszünetre kényszerítése céljából.” De „... a második marne-i csata is francia győzelemmel végződött.” 1918 nyarától „... a friss amerikai csapatokkal megújuló antantseregek támadásba mentek át, és rövid idő alatt fölmorzsol-

63 Uo. 38.

64 Balogh, (1979) 56-57. (Végig kiemelt szöveg.)

65 Uo. 60. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

66 Az 1917. évi februári polgári demokratikus forradalom és A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme

ták a német erőket. [...] Németország katonai összeomlását meggyorsította, hogy a szövetségesei sorra kapituláltak.⁶⁷

Érdekes, hogy a gimnáziumi tankönyv a Monarchia (és nem Magyarország) világháborús szerepét Az 1918-as polgári demokratikus forradalom Magyarországon tananyag részeként tárgyalja, de itt is inkább a belpolitikai „forradalmasító” hatást kiélezve. „A Monarchia vezető köreit a Szerbia által befolyásolt délszláv nemzeti mozgalmak és **a belső demokratikus erők megtörésének**, valamint a balkáni pozíciók biztosításának vágya egyre inkább a háborús megoldásra ösztönözte. [...] A háború rövid ideig szinte az egész magyar társadalmat **sovíniszta egységbe** olvasztotta. [...] A lövészárkok valósága és az ínség azonban a lelkesedést hamar lehűtötte. Az ínség hatására a háború imperialista tartalmának fölismerése **derengeni kezdett** a tömegekben. [...] A háborús nyomorból fakadó elégedetlenség és a katonai győzelem kilátástalansága **az uralkodó osztályok egy csoportjában is új gondolatokat érlelt.**”⁶⁸ Tehát inkább fokozatosan vezet a tankönyv a „forradalmi helyzethez.”

Az általános iskolai könyvre az események részletezése helyett a plasztikus leírások a jellemzőek. Például az olasz front eseményeit így idézi egy szemtanú: „Reggel az osztrák-magyar hadsereg hajóhidakon átkelt a Piavén. A mellettünk vonuló katonák hangosan daloltak. Az olasz hadsereg hallgatott. Három nappal az átkelés után, aki megmaradt a támadó seregből, az visszajött az innenső partra. Most nem daloltak. Híd már nem volt a Piavén, és az olaszok adtak pergőtűzet. De nemcsak a hidak tűntek el, a víz is eltűnt a Piavéből. A szétlőtt hidakat a Piave sodorta magával, a Piave vizét osztrák és magyar bakák hullái takarták el...”⁶⁹ Másutt egy hadifogolynek a hozzátartozóktól kapott leveléből idéznek az otthoni helyzetről: „Az emberek már közel vannak a megőüléshez, folyton csak bolondítják őket a békével. Ehhez kell felfordulni az embernek, és nem lesz béke soha. Ha még sokáig tart ez az állapot, itthon kezdik meg az igazi háborút.”⁷⁰ A tankönyv „osztályharcos” stílusát jól jellemzi az Egyesült Államok hadba lépésének a leírása. Az előzményeket is idézzük: Oroszország kidőlésével „A német hadvezetőség erejét most nyugati ellenfelei széttűzésére csoportosította át. Tengeralattjáróival kíméletlenül elsüllyesztett minden hajót, amelyen utánpótlást szállítottak az angoloknak és a franciáknak. Az Amerikai Egyesült Államok tőkéseit, akik a szállítási üzletekből hatalmas hasznot húztak a háború folyamán, különösen érzékenyen sújtotta a németek támadása. Ezért az Amerikai Egyesült Államok is belépett a háborúba az antant oldalán. Így olyan túlerő jött létre, amelynek nyomása alatt a központi hatalmak frontjai egymás után összeroppantak.”⁷¹ Természetesen a „frontbarátkozások” is megjelennek: „Katonák

67 Balogh, (1979) 70-71. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

68 Uo. 89-90. (Kiemelés tőlem: K. A., egyébként az eredetiben az egész kiemelt szöveg)

69 Csizsér és Sári, (1971) 40.

70 Uo. 67.

71 Uo. 41-42.

ezrei szöktek meg a frontokról, a halálbüntetéstől sem félve. Gyakori volt a barátkozás az „ellenséges” katonák között.”⁷²

Az oroszországi eseményekről a világháború idején

Az oroszországi történésekről bővebben szólnak a tankönyvek, mint az első világháborúról. A *februári forradalom*. A *Lenin és a bolsevikok harca a szocialista forradalomért* tananyagban így ír az általános iskolai könyv: „A bolsevik párt következetesen törekedett a háborúnak forradalommá való átváltoztatására. A cári kormányt megrémítette a forradalmi hullám erősödése, ezért béketárgyalásokba bocsátkozott a németekkel. A háborúból való kilépés után minden erejét a forradalom megelőzésére akarta fordítani. Az orosz burzsoázia is félt a forradalomtól, de a háborút sem akarta befejezni, hiszen óriási hasznot hozott a számára. Ezért a cári kormány ellen fordult, hogy megakadályozta a különbékét. A bolsevikok a cári kormány ellen mozgósították a tömegeket, de ők a béke kivívását is zászlajukra tűzték. [...] Az Ideiglenes Kormány azonban tovább folytatta a háborút. Kiadta a „Háború a végső győzelemig” jelszót, s újabb zászlóaljkat vezényelt a frontokra.” A „főbűne” azonban, hogy „Szétszórta a júliusi fegyveres tüntetést, s megkezdte a bolsevikok üldözését. [...] Igyekeztek lefegyverezni a munkásokat. A frontokon bevezették a halálbüntetést. A kettős hatalom véget ért. Világossá vált, hogy a munkáosztály békés úton nem szerezheti meg a hatalmat.”⁷³ „Elő van készítve” a proletárforradalom: „Még folyt az imperialista háború. A világ tőkései az egymás elleni hatalmi harcokban voltak lekötve. Ekkor még nem tudtak elegendő erőt fordítani az orosz burzsoázia megsegítésére. [...] Ezek a tények is a bolsevikok igazát bizonyították: forradalommal meg lehet előzni háborút, de háborúval nem lehet a forradalmakról elterelni a munkáosztály figyelmét.”⁷⁴ Természetesen itt is fontos szerepet kap a békedekrénum, melyet így értékelnek: „Ezt a határozatot Szovjet-Oroszország tettekre váltotta azzal, hogy kilépett a háborúból, s fegyverszünetet, majd különbékét kötött Németországgal. Ez – mint tudjuk, jelentős fordulópontot jelentett az első világháború menetében.”⁷⁵ Ez a fordulópont a két világháború közötti tankönyvekben az Egyesült Államok hadba lépése volt.

A gimnáziumi tankönyv a marxizmus-leninizmus elméleti alapjait „fejleszti” azzal, hogy részletesen tárgyalja Lenin *Áprilisi téziseit*, hozzátéve a tudományos szocializmus „kurzushoz,” hogy „**Lenin továbbfejlesztette Marxnak és Engelsnek a forradalomról szóló elméletét az imperializmus viszonyai között, és kidolgozta a permanens forradalom elméletét.** Az elmélet lényege: a proletariátus olyan jelentős szerepet tölt be a polgári demokratikus forradalomban, hogy lehetősége nyílik a hatalom békés megszerzésére és a szocialista forradalom megvalósítására.”⁷⁶ Innen kezdve minden a lenini elmélet jegyében történik: „**Az Ideiglenes Kormány katonai**

72 Uo. 41.

73 Uo. 45-47.

74 Uo. 51. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

75 Uo. 53.

76 Balogh, (1979) 64. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

sikerek elérésével akart kilábolni a nehéz helyzetből. Kerenszkij hadügyminiszter júniusban a központi hatalmak ellen támadást indított (Kerenszkij-offenzíva), de az orosz hadsereg vereséget szenvedett. **A harctéri kudarc belpolitikai válsághoz vezetett.** Pétervárott kormányellenes tüntetések kezdődtek, melyek „Minden hatalmat a szovjeteknek” jelszóval hatalmas tömegmozdulássá növekedtek (július 4.). A kormány fegyverrel verette szét az ellene tüntető tömeget, a bolsevik pártot betiltotta, Lenin ellen **elfogatóparancsot adott ki. Új elnöke az eszer Kerenszkij lett, aki néhány hónapra elnyerte a még eszer-mensevik többségű szovjetek támogatását is.** [...] **A kettős hatalom véget ezzel ért, az uralom a burzsoázia kezébe került. A proletárforradalom békés (fegyveres harc nélküli) győzelmének lehetősége megszűnt.**⁷⁷

A győztes bolsevikok hatalomátvételét követően közli a tankönyv a II. szovjet-kongresszus békedekrétumának részletét, igaz, apró betűs részben: „A kormány az emberiség elleni legnagyobb gonosztettnek tartja ennek a háborúnak a folytatását, amely azért folyik, hogy osszák föl az erős és gazdag nemzetek között az általuk meghódított gyöngé népeket, és ünnepélyesen kijelenti, hogy eltökélt szándéka haladéktalanul aláírni egy olyan béke feltételeit, amely ezt a háborút a főntebb megjelölt és kivétel nélkül minden nép számára igazságos feltételek alapján megszünteti...”⁷⁸ (Csendben kérdezzük meg: van ilyen?) Lenin két hónap múlva már egy másfajta béke mellett kénytelen érvelni, persze ezt is idézi a tankönyv: „A háború elhúzódása érdeke a francia, az angol és az amerikai imperializmusnak, ... Azok, akik a forradalmi háború álláspontján vannak [ti. a „baloldali kommunisták”, Trockijék], rámutatnak arra, hogy mi ... ezzel Németországban forradalmat idézünk föl. Csak-hogy Németország még várandós a forradalommal, nálunk már meg is született egy teljesen egészséges gyermek – a szocialista köztársaság, amelyet megölhetünk, ha háborúba kezdünk... Persze a béke, amelyet meg fogunk kötni, ocsmány béke lesz, de nekünk föltétlenül szükségünk van arra, hogy időt nyerjünk a szociális reformok megvalósításához... Le kell gyűrnünk a burzsoáziát, ehhez pedig arra van szükségünk, hogy ne legyen megkötve egyik kezünk sem. Ha ezt megtettük, szabad kezünk lesz, és akkor viselhetünk forradalmi háborút a nemzetközi imperializmus ellen...”⁷⁹ Az említett „ocsmány béke” az itt néven nem nevezett breszt-litovszki lett.

Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság háborús összefüggéseiről

Az általános iskolai tankönyv a lényegét foglalja össze az előzmények kapcsán: „A háborús vereségek hatására rohamosan növekedett Károlyi Mihálynak és híveinek népszerűsége, mivel ők kezdettől fogva ellenezték a német szövetséget és a háborút.”⁸⁰

77 Balogh, (1979) 65. (Ha csak a tankönyvben is kiemelt szöveget összeolvassuk, igazoltnak látszik a lenini elmélet. Másképp nem is lehetett!)

78 Uo. 68.

79 Uo. 73.

80 Csizsér és Sári, (1971) 68.

A gimnáziumi tankönyv az ebből következő részleteket is boncolgatja: „**Károlyi Mihály ... a német imperializmussal kötött szövetség fölbontását és a különbékét sürgette. [...] Az új uralkodó, IV. Károly ... maga is különbéke kötéssel, szabadelvű reformokkal és a Monarchia nemzeteinek tett engedményekkel szerette volna megmenteni birodalmát. [...] [1917-től] ... megerősödött a háborúellenes mozgalom és forradalmi erjedés kezdődött. [...] A forradalmasodás áterjedt a hadseregre is ... a Monarchia fölbomlásának folyamatát kiegészítette a nemzetiségek önrendelkezési és különválási mozgalmának föllendülése. [...] Az Osztrák-Magyar Monarchia bomlása 1918 nyarán forradalmi válsággá mélyült. [...] október utolsó napjaiban [bekövetkezett] a Monarchia katonai összeomlása az olasz fronton.**”⁸¹

A Károlyi-kormány hatalomra jutását így értékeli a gimnáziumi tankönyv: „**A forradalom győzelmét a néptömegek vívták ki, de a Károlyi-kormányral ... voltaképp a polgárság jutott uralomra. [...] A burzsoázia ... a köztársaság kikiáltásával ... és a polgári reformok bevezetésével befejezettek tekintette a forradalmat. [...] A néptömegek azonban a tőkés rend megdöntésére törekedtek. [...] ... a hatalmi harc a polgári és a népi forradalmi erők között tovább folyt.**”⁸² A lenini „permanens forradalom” elmélete süt át a sorokon. Ennek jegyében állapítja meg, hogy „... **a polgári demokratikus köztársaság ... már nem alkalmas a fölgülemlett feladatok megoldására.**”⁸³ Melyek ezek a gazdasági és társadalmi problémák? A nemzetiségi kérdés, a súlyos gazdasági helyzet és a háború lezárása. Az általános iskolai tankönyv ez utóbbit így értékeli: „**A kormánynak ebben az időben a haza védelme lett volna egyik legfontosabb feladata. Nem mertte azonban felfegyverezni a népet, mert a forradalomtól tartott. A kormány tehát erőtlen volt, és egyre népszerűtlenebbé vált a dolgozók előtt.**”⁸⁴ Tehát a „permanens forradalom” beteljesítése – a Tanácsköztársaság – a cél.

Hosszan – rendszerint külön tananyagban – tárgyalják a tankönyvek a Kommunista Magyarországi Pártja (KMP) megalakulását és harcát a szocialista forradalomért. „**A haladás és a függetlenség kérdését adta fel most is népünknek a történelem. Ezeket a kérdéseket az adott körülmények között csak úgy lehetett megoldani, hogy létrejön egy marxista-kommunista párt, s az orosz példa nyomán győzelemre viszi a szocialista forradalmat hazánkban. Ezért érlelődött meg népünk legjobbjában az elhatározás a kommunista párt megalakítására.**”⁸⁵ A **Miért váltak a munkások, parasztok, katonák a szocialista forradalom hívévé?** című tananyagrészt által feltett kérdésre a következő válaszok születtek: „**A kormány tehetetlennek bizonyult a megszálló burzsoá csapatokkal szemben, de a KMP ellen kíméletlenül fellépett. Arra törekedett, hogy csökkentse a kommunisták népszerűségét. [...] Határozatlan volt a kormány a tömegek követeléseivel és az antanttal szemben, de félt a Szovjet-Oroszor-**

81 Balogh, (1979) 90-92. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

82 Balogh, (1979) 94. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

83 Uo. 95. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

84 Csizsér és Sári, (1971) 70.

85 Uo.

szággal rokonszenvező forradalmi megmozdulásoktól. Ebben a nehéz helyzetben Károlyi Mihály a kormány nevében lemondott, s átadta a hatalmat „Magyarország népei proletariátusának”.⁸⁶ Ez a történelemhamisítás (ti., hogy Károlyi átadta a hatalmat a kommunistáknak) végigvonul a korszak tankönyvein. Jellemző, hogy bár Károlyi *Hit illúziók nélkül* című könyvét a Kádár-korszakban kiadták, de a vonatkozó részt kihagyták belőle, melyben Károlyi tagadja a hatalomátadást, a történeteket „kommunista államcsínynek” nevezve. Ugyanígy hamisítás a tankönyv azon kitétele, hogy „... az antanthatalmak a Szovjet-Oroszország elleni intervencióhoz fegyvert és katonát akartak szállítani. Ezért Vix alezredes jegyzékben követelte a kormánytól, hogy e célra újabb területeket adjon át az antantnak.”⁸⁷ Természetesen az igazi ok a háború utáni „területrendezés” volt. Ezt a „csacsiságot” más tankönyvben nem olvashatjuk.

A Tanácsköztársaság „honvédő” háborúját mindkét tankönyv külön tananyagban taglalja, különösen részletezve a gimnáziumi: „... a francia **imperialisták** biztatására előbb a román **bojárok** hadserege ..., majd a csehszlovák **burzsoázia** hadereje ... is megindult a Tanácsköztársaság területének megszállására. [...] A Forradalmi Kormányzótanács az imperialista támadás hírére **energikus intézkedéseket tett az ellenállás megszervezésére.** [...] ... elrendelte a **munkásosztály** általános mozgósítását.”⁸⁸ A tényekről annyit, hogy a Tanácsköztársaság vezetése egy ideig bizony habozott „a francia imperialisták” által küldött „román bojárok” és „csehszlovák burzsoák” hadserege elleni fellépés terén. (A szövegben aláhúzott jelzett szavak az akkori „szocialista” Romániától és Csehszlovákiától való megkülönböztetés szolgálták.) Magáról a Vörös Hadseregről és a „honvédő” harcokról így ír a tankönyv: „A **Tanácsköztársaság május végén magas harci értékű, forradalmi szellemű hadsereggel rendelkezett.** [...] **Mindenki megértette, hogy a proletárdiktatúráért vívott harc egyúttal az ország fönmaradásáért vívott küzdelem is.**”⁸⁹ Vagyis területi integritásról szó sincs. A bukást valahogy magyarázni kell: „A magyar Vörös Hadsereg győzelmei ellenére a Tanácsköztársaság helyzete nehéz volt, mert a nemzetközi helyzet nem a várakozásnak megfelelően alakult. [...] Az osztrák, olasz, francia és angol tömegmozgalmak ... nem vezettek el a várva várt szocialista világforradalomhoz. [...] A Tanácsköztársaság belső helyzete sem alakult kedvezően. [...] Az antant blokádjá, az ipari termelés visszaesése és a hadsereg ellátásának fokozása kedvezőtlenül hatott a közellátásra. [...] a Tanácsköztársaság vezetésében nem volt egység. [...] A kedvezőtlen nemzetközi és belső helyzet a tanácsrendszer tömegbázisának csökkentéséhez vezetett. [...] hozzájárult a proletárdiktatúra helytelen agrárpolitikája, a földosztás elmaradása is ...”⁹⁰ Az összeomlás fő oka azonban itt is Clemenceau jegyzéke és annak következményei.

86 Uo. 72-73.

87 Uo. 72. (Kiemelés tőlem: K. A.)

88 Balogh, (1979) 105-106. (Kiemelés tőlem: K. A.)

89 Uo. 107. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

90 Uo. 110. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

A háborút lezáró békékről, főleg Trianonról

A békeszerződések, és azon belül a trianoni béke értékelése egyrészt a régi: „A Párizs környéki békeszerződések törvényesítették a soknemzetiségű Magyarország széthullását. Az osztrák és magyar uralkodó osztálytól kizsákmányolt és elnyomott nemzetiségek csatlakoztak saját nemzeti államaikhoz.” Másrészt némiképpen finomodik a realitás irányába, amennyiben szóvá teszi, hogy „A békeszerződés értelmében **magyar lakosság is** [!] került a szomszéd országokhoz.”⁹¹ De rögtön hozzáteszik a „szokásosat”: „Ezt a tényt használták ki az ellenforradalmi rendszer vezetői arra, hogy 25 éven át minden társadalmi és gazdasági nehézségért Trianont és a szomszéd népeket okolták. Szították az ellentéteket népünk és a szomszédok között. Ez **nacionalista** és **sovíniszta** uszítás volt mindkét részről.”⁹² Azt is leszögezi a könyv, hogy a „... győztes antanthatalmak 1920-ban a maguk érdekeinek megfelelően állapították meg az országhatárokat, „adták-vették” a népeket és az országrészeket. Ez a **béke imperialista jellegét** bizonyítja. Újból szembekerültek egymással a győztes és a legyőzött tőkésállamok, ami magában hordta egy új világháború csíráját.”⁹³

A gimnáziumi könyvben külön foglalkoznak a Párizs környéki békével és a trianoni békeszerződéssel. Az előbbivel kapcsolatban leszögezik, hogy „A **győztes antanthatalmak ... a legyőzöttekkel szemben csaknem korlátlanul érvényesítették akaratukat.** [...] A győztes imperialista hatalmak által létrehozott versailles-i békerendszer nem lehetett tartós, mert **egyoldalúan érvényesítette hatalmi érdekeit** ... [és] ... **nem valósult meg a győztes hatalmak együttműködése sem.**”⁹⁴ A Magyarországgal kötött trianoni békeszerződés kapcsán végre megemlíti a gimnáziumi tankönyvben, hogy „A békeszerződés ... **zömmel magyarlakta területeket is elcsatolt. Közel 3 millió magyar került az utódállamokba.**” Az értékelés viszont a „hagyományos”: „A győztesek kíméletlenül kihasználták lehetőségeiket, annak következtében, hogy a Monarchia szétesése nem az elnyomott népek közös szabadságharcának volt az eredménye ...” Hozzáteszi: „Az antanthatalmakat a trianoni béke megkötésekor két szempont vezette. Egyrészt a magyarnál erősebbnek mutakozó cseh, román és jugoszláv burzsoáziának kedveztek, mert szovjetellenes terveikben elsősorban rájuk kívántak támaszkodni, másrészt Magyarországon is biztosítani akarták a kapitalista termelési viszonyok fennmaradását.”⁹⁵ Tehát a tankönyv szerint mindent a szovjetellenesség határoz meg.

91 Csizsér és Sári, (1971) 93-94. (Kiemelés tőlem: K. A.)

92 Uo. 94. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

93 Uo. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

94 Uo. 71-72.

95 Balogh, (1979) 195.

Melyek a közös jellemzők a szocialista időszak tankönyveiben?

A szocialista időszak négy évtized tankönyvírásának fő elveit Szőke András foglalta össze:⁹⁶

- Az elmúlt korok társadalmi berendezkedését az új tankönyveknek nem mint a saját korokban működőképes rendszereket, hanem elsősorban mint az elnyomottak és kizsákmányolók folytonos küzdelmének állomásait kell bemutatni. Ebben a felfogásban a szocializmus erőinek uralomra jutása természetesen a történelmi fejlődés betetőzése; az egyetlen tudományos alapokra épülő politikai, társadalmi berendezkedés megvalósulása. (Pl. a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a Tanácsköztársaság révén.)
- A parasztfelkelések, nemzeti szabadságharcok, forradalmi és reformmozgalmak kiemelkedő szereplőit mint az elnyomottak hős képviselőit, vagy a hozzájuk csatlakozó szövetségeseiket kell ábrázolni, akiknek a kizsákmányoltak felszabadításáért és egyben a nemzet szabadságért folytatott eredménytelen küzdelmét végül a kommunisták vitték végső sikerre, természetesen a Szovjetunióknak, mint a haladásért folytatott küzdelem vezetőjének önzetlen támogatóival. (Vö. Lenin kiemelkedő szerepe.)
- A haladó erők soraiban mindig meg kell jelentetni az oda beférkőzött árulókat, reakciókat, ellenséges visszahúzó erőket, amelyek végső soron a bukás legfőbb okai. Ez ellen csak a kommunista pártvezetés találta meg az ellenszert, amelyben az állandó éberség és egyre erősödő osztályharc segítségével képes leküzdeni még a kommunisták soraiba is beférkőző árulókat és ellenséges elemeket. (Pl. a munkásmozgalom opportunisták és centristák elemei, a II. Internacionálé „áruló” vezetői.)
- Szinte minden történelmi helyzet és korszak elemzésekor rá kell mutatni az egyházak, különösen a katolikus egyház ellenséges, negatív szerepére, s hogy a papság, s különösen a főpapság célja az elnyomók, kizsákmányolók támogatása, a haladás fékezése. Magától értetődővé kell tenni ezzel a klerikális reakció elleni folyamatos retorziók szükségességét. (Pl. a katolikus egyház állítólagos háborút támogató tevékenysége ↔ XV. Benedek pápa visszhang nélkül maradt békefelhívásai, melyek említést sem kapnak, mert nem illenek a kívánt képbe.)
- A kizárólag pozitív tartalommal felruházott forradalmi jelzöt nemcsak az ellenforradalommal, hanem a halálos veszélyt jelentő, az árulással, megalkuvással kacérkodó mérsékeltbb politikai mozgalmakkal is élesen szembe kell állítani. Érthetővé lehet ily módon tenni a megalkuvó szociáldemokrata nézetekkel és azok képviselőivel szembeni kíméletlen harcot. (Pl. a jobboldali szociáldemokraták, mensevikek.)
- Gyanús elemnek kell tekinteni még a forradalmi hadseregben is a tiszteteket, professzionális vezetőket, mert hajlanak arra, hogy elárulják a forradalom ügyét. (Pl. Julier Ferenc.) Mindez a másik oldalon is előfordulhat. (Pl. a „baloldali kommunisták,” Trockij szerepe a breszti béketárgyalásokon.)

96 Szőke, (2004) 70-71.

Nézzük ezt követően a világháború és következményei tankönyvi ábrázolásának közös sajátosságait a szocialista korban:

- A háború „imperialista” jellegének állandó hangoztatása és osztályharcos szempontú ábrázolása (elnyomók és elnyomottak szüntelen szembeállítás).
- A háború magyar vonatkozásainak nemzeti szempont nélküli tárgyalása, helyette a nagyorosz nacionalizmus érvényesítése a szláv népek melletti következetes kiállással.⁹⁷
- A nemzetközi munkásmozgalom és az egyes országok munkáspártjai háborúhoz való viszonyának, háborút támogató és/vagy ellenző tevékenységének bősz beépítése a háború történetébe.
- Az osztályharc szerepének (tüntetések, sztrájkok stb.) eltűlése a háború menetében.
- Az oroszországi események (orosz polgári demokratikus forradalom, a „kettős hatalom” és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom/bolsevik hatalomátvétel) kiemelt ábrázolása és túlértékelése a háború kimenetele szempontjából, megszakítva ezzel annak tárgyalási menetét is.
- A nemzetközi és magyar kommunista mozgalom, de különösen a Tanácsköztársaság kiemelt tárgyalása, utóbbi középpontjában a „honvédő háborúval.”
- A béketárgyalások, a Párizs környéki békék, de főleg a trianoni béke csekély súlyú tárgyalása, az is „osztályharcos” értékeléssel. (Kudarcat az okozza, hogy nem az érintett népek közös forradalmi harcának eredményeként jött létre.)

Mind ezek persze különböző súllyal és mértékben jelennek meg a szocialista korszak tankönyveiben, melyekben a „szakmaiság” minden esetben a történelemtudomány adott színvonalát képviselte, egyre javuló mértékben. A fenti felsorolás szerinti kereteket azonban nem lehetett áthágni.

FELHASZNÁLT TANKÖNYVEK, KÉZIKÖNYVEK

Kiss Béla, Petrik János és Vörös István (1957): *Történelem az általános iskolák VIII. osztálya számára*, 142 l. (7. kiadás);

Incze Miklós (1958): *A magyar nép története, IV. rész. (1919–1948) Ideiglenes tankönyv jegyzet gyanánt*, 58 l.

Almási János, Borsányi Károly, Pamlényi Ervin, Ránki György és Szamuely Tibor (1959): *Történelem az általános gimnáziumok IV. osztálya számára*, 280 l. (Az 1965-ös átdolgozás után 359 l.) (8 kiadás);

Csiszér Béla és Sári Gusztáv (1966): *Történelem az általános iskolák 8. osztálya számára*, 208 l. (Az 1965-ös átdolgozás után 200 l.) (18 kiadás);

⁹⁷ Vö. Závodszy, (2008) 195-196.

- Balogh Endre (1968): *Történelem a gimnáziumok IV. osztálya számára*, 316 l. (1975-ös átdolgozás után 336 l.) (14 kiadás);
- Petrik János (1971): Tanári kézikönyv az általános iskolák 8. osztályában, 326 l.
- Balogh Endre (1972): Tanári kézikönyv a középiskolák IV. osztályában, 387 l. (Valamennyi könyv a Tankönyvkiadó, Budapest gondozásában jelent meg.)

IRODALOM

- Albert B. Gábor (2004): A történelmi tudat alakulása a Kádár-korszak egyes általános és középiskolai történelemtankönyveiben. In: Albert B. Gábor: Tudatformálás vagy tudattorzítás? Kölcsey Füzetek IX. Szerk.: Sallai Éva. Kölcsey Intézet, Budapest. 7-64.
- Balogh Róbert: *Trianon az általános iskolai tankönyvekben 1945–1988*. http://www.academia.edu/4811865/Trianon_az_%C3%A1ltal%C3%A1nos_iskolai_tank%C3%B6nyvekben_1945-1988
- Fischerné Dárdai Ágnes és Kojanitz László (2007): A tankönyvek változásai az 1970-es évektől napjainkig. Új Pedagógiai Szemle, 57. évf. 1. sz. 56-69.
- Gózszy Zoltán és Dévényi Anna (2011): A szocialista tankönyvek. In: *A történelem tanításának tartalmi és módszertani változásai*. Pécsi Tudományegyetem BTK. http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/tort_tan_valt/a_szocialista_tanknyvek.html
- Herber Attila (2014): *A történelmi kánon paradigmarendszerének alakulása és változatai a magyar középfokú oktatásban, a hatvanas–hetvenes években*. Témavezető: Kardos József. Doktori disszertáció, ELTE BTK. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/herberattila/diss.pdf>
- Herber Attila (2010): A történelmi tudat formálásának eszköztára a rendszerváltás előtti tankönyvekben. *Történelemtanítás*, (XLV.) Új folyam I. 4. sz. (hivatkozási azonosító: 01-04-03) <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/12/herber-attila-a-tortenelemi-tudat-formalasanak-eszkozta-a-rendszervaltas-elotti-tankonyvekben-01-04-03/>
- Katona András (2010): A Trianon-kép változásai az utóbbi háromnegyed évszázad törtélemtankönyveiben. In: *Fortiter et constater. A hetvenesztendősz Závodszy Géza köszöntése*. Szerk.: Kaposi József és Katona András. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 2010. 201-216.
- Katona András (2007): Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VI. A rövid demokratikus átmenet és az „ötvenes évek” történelemtanítása (1945–1956). *Tanári Kincsestár. Történelem*. Raabe Kiadó Kft. Budapest, 8. évf. március, 27. sz. I 1.6 1-24.
- Katona András (2007): Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII. Kitekintés a Kádár-korszak történelemtanítására (1956–1989).

Tanári Kincsestár. Történelem. Raabe Kiadó Kft. Budapest, 8. évf. szeptember, 28. sz. I 1.7 1-30.

Katona András (2010): Trianon tanítása tegnap és ma (1945–2010). *Duna-part, XII. évf.* 3. sz. 67-82.

Kovács Emőke (2006): A gimnáziumi történelemtankönyvek tartalmi és szemléleti változásai 1945 és 1962 között. *Educatio*, 15. évf. 3. sz. 630-644.

Kovács Éva (2010): Trianon traumatikus emlékezetéről. *Limes*, 22. évf. 4. sz. 47-56.

Somlai Katalin (2002): Trianon és a marxista történetírás. *Limes*, 15. évf. 2. sz. 51-62.

Szóke András (2004): Az apostolok jogán. In: Albert B. Gábor: Tudatformálás vagy tudattorzítás? Kölcsey Füzetek IX. Szerk.: Sallai Éva. Kölcsey Intézet, Budapest, 65-77.

Závodszky Géza (2008): Nemzeti előítéletesség és internacionalizmus. Sztereotípiák, előítéletek a magyar történelemtankönyvekben (1949–1989). In: Závodszky Géza: *Historia et schola.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.